

At stå i det åbne

Til Lotte og "legen" og det, vi har og er sammen

FINN THORBJØRN HANSEN

At stå i det åbne

Dannelse gennem filosofisk undren
og nærvær

HANS REITZELS FORLAG

At stå i det åbne

Dannelse gennem filosofisk undren og nærvær

1. e-bogsudgave, 2015

© forfatteren og Hans Reitzels Forlag, København 2008

ISBN: 978-87-412-5240-7

Forlagsredaktion: Anne Grete Holtoug

Tekstredaktion: Tom Havemann

Omslag: Harvey Macaulay/Imperiet

Illustrationerne s. 84 og 184: Eva Wulff

Typografisk tilrettelægning og sats: Finn Evald

Sat med Haarlemmer

Trykt udgave:

1. udgave, 4. oplag

Tryk Scandinavian Book A/S

Printed in Denmark 2014

ISBN-13: 97-887-412-0206-8

ISBN-10: 87-412-0206-6

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og Copydan Tekst & Node. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug ved anmeldelser.

Hold dig orienteret om nye titler fra Hans Reitzels Forlag.

Tilmeld dig forlagets nyhedsbrev på hansreitzel.dk

Indhold

Forord 9

Indledning: Tænkningsens bolig er „stilhedens sted“ 15

- Øjeblikke af undringsfællesskab og nærvær 15
- At erkende og at tænke er ikke det samme 16
- Dannelse er ikke det samme som kompetence 23
- Eichmanniseringen af dansk uddannelsesliv og -forskning 26
- Bogens disposition 33

Del 1

Det filosofiske liv og den filosofiske *praxis*

1. Det filosofiske liv og etisk selvomsorg 36

- Hvad er filosofi? 36
- Hvad ville Platon i grunden? 39
- Kan man give navn til det navnløse? 44
- Hannah Arendt og det virksomme liv 49
- Åndens liv 52
- Forholdet mellem „The World of Appearance“ og „Being“ 55
- Undren, tænkning og kontemplation 60
- Den beundrende undren og glæden ved livet 64
- Nunc stans*: „det stående nu“ og det filosofiske selv 69
- Hvordan placerer Arendt sig idéhistorisk? 73
- Sokrates' jordemoderkunst som model for „tænkning“ 75
- Hvad var det, Sokrates gjorde, da han udførte sin jordemoderkunst? 79
- Med Arendt på besøg i Platons hule 84
- Etisk selvomsorg og det filosofiske liv som dannelsesideal 90
- Dannelse er „at fatte Uendeligheden i Uvidenhedens form“ 97
- Kierkegaards syn på dannelse 102
- Første udsigtspunkt: At filosofere er at begynde på ny 107

2. Den filosofiske *praxis* 111

- Filosofisk vejledning er en Beyond-Method Method 111
- Hvad sker der i den filosofiske *praxis*? 116
- Fra livskunst til livsmesterskab 119
- Filosofisk *praxis* er et spørgsmål om dannelse! 125
- Når udtrykket gør indtryk – om berørt ikke-viden 129
- Den tredobbelte hermeneutik 133
- Forholdet mellem den filosofiske *praxis* og de suveræne livsytringer 137
- Den absolutte normativitet og „livets sande vej“ 139
- Kontemplativ filosofisk vejledning 145
- Psykologien møder filosofien 152
- Er eksistenspsykologi og filosofisk vejledning ikke det samme? 162
- Levebrødsfilosoffen og den filosofiske terapeut 166
- Fra Platons hule til improvisatorisk handlen
 - metodiske overvejelser og erfaringer 173
- Platons hule og de tolv poster på undringsrejsen 174
- Fem momenter i den filosofiske vejledningspraksis 184
- En tredimensionel tilgang til filosofisk *praxis* 188
- Filosofisk *praxis* er et spørgsmål om improvisation og mod 197
- Syv kardinaldyder og -laster i den filosofiske *praxis* 200
- Den anden udsigtspost er nået! 209

Del 2

Dannelse gennem undren og nærvær

3. De eksistentielle spørgsmål trænger sig på 212

- Hvorfor er de eksistentielle spørgsmål blevet så påtrængende i dag? 212
- Den nye pagt mellem virksomhedens mission og medarbejdernes livsmening 217
- Men hvordan erkender man sin livsmening? 221
- Den autentiske lærer som ideal? 224
- Autenticitet er mere end personlig integritet 227
- Tredje udkigspost: Fra individualisering over autenticitet til dannelse og eksistens 236

4. Nye vidensformer og forskningstilgange efterlyses 240

- En eksistentiel og livsfilosofisk tilgang til professionsforskningen 240
- Teoretisk, praktisk og selv-transcenderende viden 245
- Sikker usikkerhed og vejlederen som jazzmusiker 257
- Nye „spirituelle“ fronter i international vejledningsforskning 261
- Er der forskel på den eksistentielle refleksion og mindfulness? 269
- Fem forståelser af *phronesis*-begrebet i moderne pædagogisk forskning 278
- Fra intuitiv ekspert over kulturel mester til „øjeblikkets tjener“
 - en ontologisk tilgang til *phronesis*-begrebet 289
- Om forholdet mellem *phronesis* og den sokratiske *eros* 293
- Hvilken betydning har personens verdenssyn for den måde, han er i verden på? 304
- Bør man skelne mellem en etisk og en eksistentiel fordring i praktisk kundskab? 305
- Hvordan viser den eksistentielle fordring sig i professionsudøverens praksis og liv? 309
- Et bud på en dybdestruktur i pædagogisk forskning 314

5. Pædagogik som en filosofisk *praxis*? 323

- Uddannelsens essens er natalitet (Arendt) 326
- Hvordan give plads for natalitet i undervisning og vejledning? 335
- Det overordnede formål med skolen er tilværelsesoplysning!
(Løgstrup) 341
- Fremmer mindfulness og filosofisk undren to forskellige former for nærvær? 346
- Det pædagogiske øjeblik og „takt“ (Max van Manen) 356
- Hvad er forholdet mellem værdi og refleksion? 365
- Det kyndige, det døde og det levende blik 369
- Hvad er eksistentiel opmærksomhed? 373
- C. O. Scharmers U-model som inspiration 378
- Forskningsprojekt „Filosofisk vejledning og praktisk kundskab i læreruddannelsen“ 387
- En „model“ for pædagogik som en filosofisk *praxis* 395

Eksempler på professionsudøvere, der har benyttet den filosofiske
praxis i deres undervisning eller vejledning 403

At tænke i et dobbeltspor og fra en principiel antipædagogisk
position 419

6. Eksistens, politik og evidens – en eftertanke 426

Appendiks: Filosofiske øvelser 435

Litteratur 457

Stikordsregister 471

Forord

I foråret 2005 afholdt jeg et efteruddannelseskursus ved Danmarks Pædagogiske Universitet for seminarierelærere, sygeplejersker og konsulenter i, hvordan man leder en sokratisk dialoggruppe. Målet er her at forsøge at skabe rum for *undringsfællesskaber*. Jeg husker ikke nu, hvilket emne gruppen havde valgt at filosofere over, men da jeg kom hjem efter to intense dage med kursisterne, fik jeg følgende mail fra en af dem:

Kære Finn. Jeg har netop fået Dortes referat om vores proces, og det ser ud til, at hun også har været glad og opstemt efterfølgende. Jeg for min del var så glad da jeg kørte hjem, at jeg flere gange var ved at køre over for rødt. Om metoden ud over glæden ved at have gennemført og filosoferet over et spændende emne også giver livsglæde, ja, det undrer jeg mig over. Jeg kunne ikke skille det fra hinanden, da jeg cyklede hjem – altså glæden over processen og glæden ved mit liv.

Der er en side af tilværelsen og vores liv som sådan, der kræver stilhed, fordybelse og muligheden for en stræben efter visdom, skønhed og meningsfuldhed. Bringes vi ind i en sådan stille forundren, undren og søgen efter visdom, vil vi ofte også opleve, at vi bliver mere nærværende og opmærksomme, som vågnede vi op. Vi føler os pludselig, som den cyklende kursist, mere levende til stede, og det kan ofte, har jeg erfaret, opleves som meget glædesfyldt.

Det undrer jeg mig fortsat over. Hvad er egentlig forbindelsen mellem undren og livsglæde? Og hvorfor er der tilsyneladende en forbindelse mellem den filosofiske undren og en grundlæggende oplevelse af nærvær?

Vi kan også blive bragt til undren, når vi erfarer mere grusomme og umiddelbart meningsløse hændelser i vores liv. „Hvorfor skete det dog for mig?“ kan vi spørge. „Hvad er den dybere mening med dette liv?“ Men selv om det at undres og erfaringen af „at stå i det åbne“ også kan være dybt foruroligende („Vil jeg blive blæst omkuld? Hvad vil der hænde mig?“), så er det, som om vi i denne undren, på trods af det, der måtte have bragt os i den, *bringes* til et sted, eller en erfaring, som *kalder* os til os selv. Vi bliver med Kierkegaards ord „samtidige med os selv“. Vi finder tilbage til det sted, hvor vi er på godt og ondt, her og nu, til en

grundlæggende værensoplevelse. *At* vi er, og *at* denne lampe, dette skrivebord, denne følelse, denne fugl, denne tanke og denne himmel er.

Naturligvis kan man også være så meget i en følelse – f.eks. følelsen af angst eller meningsløshed – at man i grunden er ude af sig selv. Man er som en druknende udelukkende optaget af én ting – at overleve. I den forstand er undren en tilstand, som man er i eller kan komme i, når man igen får fast grund under fødderne. Man kommer til sig selv igen og undrer sig over, hvad der i grunden skete og sker. Som Kierkegaard ville sige, kommer man i et forhold til det forhold, som man er sat i. Jeg *er* ikke denne følelse, jeg er den, der *forholder* sig til denne følelse. Det forunderlige ved undringsoplevelsen er, at man på en og samme tid har erfaringen af at stå i det åbne og samtidig at stå på sikker grund. Som en form for hvilen i bevægelsen, som stilheden i orkanens øje. Det er mærkværdigt. At være der, hvor man er og at tænke derfra – fra en levet erfaring, fra og ud af det nærvær, man står i – kan ofte i dybere forstand være en glædesfyldt oplevelse. Hvilket i øvrigt ikke er det samme som nydelse og almindelig ha-det-godt-hed.

Her deler jeg den senantikke filosof Senecas synspunkt, når han skelner mellem *nydelse* og *glæde*. Ved glæde forstår han den stemthed, vi bringes i, når vi kommer i kontakt med „den bedste del af selvet“, hvilket for stoikerne var det *transcenderende selv*, der var rettet mod „det gode“. Ifølge stoikerne er livsglæde den stemthed vi er i, når vi er rettet mod det gode. Eller sagt anderledes: Seneca finder ikke livsglæde i „Seneca“, men ved at overskride „Seneca“ i hans længsel og kærlighed til det Sande, det Gode og det Skønne.

Den filosofiske undren gør os ikke kun nærværende over for, hvor og hvad vi er her og nu – det, som psykologer og buddhistisk-inspirerede *life coaches* i dag kalder for *mindfulness* – den gør os også nærværende over for og bringer os i et undersøgende *forhold* til, hvad det gode liv er. Det græske ord *philo-sophia* betød jo oprindeligt længsel efter eller kærlighed til visdom. Det er denne „sokratiske *eros*“, man bringes i, når man filosoferer og grundlæggende undres.

At stå i det åbne. Dannelse gennem filosofisk undren og nærvær er en bog, der kredser om, hvad det vil sige at undres. Man kunne sige, at det er en „undringens fænomenologi“, der her forsøges beskrevet. Hvordan viser undring sig som fænomen, og hvorledes bringes vi i og til undring? Hvilke forhold, holdninger og attituder vækker os til undren?

Bogen ønsker endvidere at gøre filosofisk undren og nærvær til et af-

gørende moment i enhver god undervisning, vejledning og ledelse. Den har som sin hovedtese, at vil man arbejde med den eksistentielle og dannelsesmæssige dimension i undervisning, vejledning og ledelse, må vejen gå over *undringsfællesskabet*.

Den filosofiske undren og nærvær er også vejen vi må gå, hvis vi i dybere forstand vil facilitere mødet med „det, vi ikke ved, at vi ikke ved“. Altså, når vi vil træde ind i det innovative felt for teori- og praksisudvikling inden for professions- og vejledningsforskning. Hvor professions- og vejledningsforskningen hidtil har været tænkt og praktiseret ud fra en socialkonstruktivistisk orienteret *praksis-epistemologi*, er denne bog et bud på, hvorledes en sådan forskning kan tænkes ud fra en værensorienteret *praxis-ontologi*.

Bogen henvender sig til undervisere og vejledere, seminarielærere og sygeplejersker, konsulenter og ledere, filosoffer, psykologer og professionsudøvere og -forskere generelt, der er optaget af, hvordan man kan arbejde med og i den dannelsesmæssige og mere eksistentielle dimension i undervisning og vejledning. *Uden* at der vel at mærke går terapi, moralisering, instrumentalisering eller pædagogisering i „det eksistentielle“!

Den filosofiske *praxis*¹ forstået som filosofisk vejledning og sokratiske dialoggrupper vil blive undersøgt som en mulig vej at gå, når man vil nærme sig de mere eksistentielle og værdimæssige aspekter af lærings- og dannelsesprocessen. Kan pædagogik og vejledning mere generelt tænkes og praktiseres *som* en filosofisk *praxis*?

Tilstande af undren, stilhed eller „langsommelighed“ og stræben efter visdom er ikke det, der kendetegner det moderne menneskes liv og dets virksomhedskulturer, og især ikke noget, der i synderlig grad tematiseres inden for den gængse lærings-, vejlednings- og kompetenceteori eller uddannelsespolitik.

I disse år ser vi imidlertid en begyndende erkendelse inden for uddannelses-, social- og sundhedssektoren og erhvervslivet af, at der grundlæggende mangler „noget“ i diverse lærings- og vejledningsteorier, der har med denne svært definerbare „eksistentielle dimension“ at gøre. Der

1 I denne bog benyttes Aristoteles' skelnen mellem begreberne *praksis* og *praxis*. Når vi står i en *praksis*, er vi formålsrationelle. Det, vi gør, gør vi for at opnå noget andet. En murer samler mursten for at bygge et hus. Når vi står eller er i en *praxis*, derimod, gør vi det, vi gør, fordi det har en værdi i sig selv, som f.eks. når vi leger, elsker, maler eller går en tur i skoven. *Praxis* er knyttet til den eksistentielle dimension i tilværelsen.

tales forsøgsvis om den „autentiske“ lærer og medarbejder som et ideal, om *mindfulness* (dvs. åndsnærværelse) i vejledningen og endda om *spiritualitet* inden for leder- og mentorskab. Topledere sendes på ørkenvandring og klostre for at finde balance, fred og åndelighed. Vejledere deltagere i masteruddannelseskurser i filosofisk vejledning som alternativ til de psykologiske og konstruktivistiske og problemløsningsorienterede vejledningsformer, de før har oplevet. Og undervisere og pædagoger efterlyser undervisningsformer og pædagogiske teorier, der i højere grad kan inddrage den „praktiske visdom“ (*phronesis*) i deres undervisning og liv som sådan.

Fra november 2005 til maj 2006 fungerede jeg som gæsteprofessor ved Department of Educational and Counselling Psychology, and Special Education ved University of British Columbia i Vancouver, hvor jeg arbejdede sammen med to af verdens førende vejledningsforskere. Mit mål var dengang at undersøge, hvordan man kan forstå forholdet mellem og i praksis integrere filosofisk vejledning („Philosophical Counselling“) og den eksistentielle dimension i karrierevejledning og pædagogisk vejledning.

Her stødte jeg især på to begreber, der i Canada blev benyttet for at indkredse den eksistentielle dimension. Det drejede sig om henholdsvis *phronesis*- og *mindfulness*-begrebet. Hvor det første begreb knytter sig til de gamle grækeres forståelse af „praktisk visdom“ ud fra et filosofisk perspektiv, knytter det andet begreb sig til en østlig meditationstradition og nærværstræning, som især psykologerne i dag synes at have taget til sig – om end på en noget instrumentel måde.

Jeg skal redegøre for de erfaringer, som jeg indhøstede i Canada, og for, hvordan man mere forskningsmæssigt såvel som pædagogisk kan nærme sig denne „eksistentielle dimension“ gennem den filosofiske *praxis* som dialog- og mødested.

Jeg har som sagt valgt at kalde bogen *At stå i det åbne. Dannelse gennem filosofisk undren og nærvær*. Men en anden undertitel kunne såmænd også have været *Hvorfor dannelse og selvopdragelse i grunden er en stiltfærdig og humoristisk affære*. For når det kommer til stykket, har denne bog først og fremmest at gøre med en bestemt langsommelig, lyttende, legende, søgende og undrende holdning og væremåde, som jeg mener, at man til dels kan genfinde i grækernes begreb om *etisk selvomsorg*, i nyhumanisternes begreb om *dannelse* (Bildung), i Kierkegaards begreb om *humor* samt i eksistensfilosoffernes begreber om *natalitet* (Arendt) og *Gelassenheit* (Heidegger).

At nærme sig den eksistentielle eller phronesiske dimension i undervisning og vejledning er således ikke et spørgsmål om at tilegne sig en bestemt professionel viden eller metodik. Det er et spørgsmål om holdning og erfaring af visse „sokratiske dyder“, som man gennem praksis kan lære at få en fornemmelse for.

At *skrive* en bog *om* dette er derfor allerede som udgangspunkt et yderst problematisk foretagende. Derfor må denne bog *ikke* forstås som en grund- og lærebog i almindelig forstand for vejledere, undervisere og professionsudøvere, der vil inddrage den eksistentielle og dannelsesmæssige side i deres tænkning og praksis.

Bogen skal snarere forstås som en „rejsedeleder“ og „dialogpartner“, som man kan (og nødvendigvis må) gå til og fra i egen indre dialog og undren over, hvor man selv står, og hvad man generelt kan forstå og selv forstår ved højstemte ord som visdom, skønhed og meningsfuldhed.

Bogen vil således lægge op til det, den franske renæssancehumanist Michel de Montaigne indkredser med ordet „*essai*“, der betyder „selvprøvelse“. For hvis man vil have en såkaldt indersideforståelse af, hvad „det eksistentielle“ er, må man nødvendigvis tænke sig selv med, man må bevæges og tænke *fra* en berørthed og levet erfaring. Ellers bliver det hele blot til ord og skemaer.

Bogen tilstræber for så vidt ikke at give *sva*r på de spørgsmål, du måtte have på dette område. Jeg håber snarere, at bogen kan være en katalysator for en række nye tankevækkende *spørgsmål* til de svar og givne antagelser, som du i dine tanker og dit levede liv allerede har på disse spørgsmål.

Bogen har været længe undervejs, og derfor har jeg mange at takke for de erfaringer og samtaler, jeg henholdsvis har modtaget og deltaget i i løbet af de sidste fire år.

Jeg vil gerne sige tak til professor Norman Amundson og professor Richard Young og de ph.d.-studerende, som jeg mødte under forskningsopholdet ved UBC, for deres inspirerende samtaler og kritik. Ligeledes vil jeg gerne rette en tak til en af verdens førende filosofiske vejledere, filosofiprofessor Anders Lindseth, og filosof og ph.d.-stipendiat Dag Erik Hagerup fra Bodø i Nordnorge for de mange muntre og dybdgående samtaler, vi har haft i løbet af de sidste fire år. De ligger som en afgørende praktisk og forståelsesmæssig klangbund for de tanker, jeg her har udviklet. Stor tak også til lederen af de faglige ledere ved Århus Lærerseminarium, Knud Moos, og til teolog og tidligere seminarie-

lektor Morten Christiansen for fine og indsigtsfulde og kritiske kommentarer i forbindelse med deres gennemlæsning af manuskriptet samt til min kone Ann Charlotte Thorsted for hendes store støtte og inspiration.

Endelig vil jeg gerne sige tak til de mange studerende og kollegaer ved DPU, som gennem inspirerende opspil, medspil og modspil på mastermodulet i filosofisk vejledning, efteruddannelseskurserne i sokratisk dialoggruppe samt kandidatstudiet i vejledningspædagogik har skærpet især min sans for, hvor væsentligt det er, at man altid må tage udgangspunkt i den konkrete og *levede erfaring*, hvis man vil forstå, hvad „det filosofiske liv“ og „det eksistentielle“ er.

Med bogen håber jeg også at kunne bidrage til en kritisk belysning af den herskende uddannelsespolitik og -tænkning, som i dag i den grad er styret af en instrumentel og kompetenceorienteret forståelse, hvilket ironisk nok kan være ødelæggende for den erkendelseslyst, kreativitet og stræben efter en dybere meningsbåren motivation, som erhvervsliv og politikere netop i dag efterlyser og som faktisk i mange tilfælde er den bagvedliggende drivkraft for mange unges og voksnes ønske om at uddanne og videreuddanne sig.

Finn Thorbjørn Hansen
Januar 2008

Indledning: Tænkningens bolig er „stilhedens sted“

*Du behøver ikke at forlade rummet ...
 Forbliv siddende ved dit bord og lyt.
 Du behøver ikke at lytte, vent blot.
 Vent ikke engang, vær helt stille og alene.
 Verden vil da frivilligt åbne sig for dig umaskeret.
 Den har intet valg.
 Den vil rulle sig i ekstase for dine fødder.*

Franz Kafka (1883-1924)

Øjeblikke af undringsfællesskab og nærvær

De fleste kender den oplevelse, det er at være slået med tavshed. Det sker, når vi oplever noget, som kommer bag på os, noget overraskende, eller når vi pludselig mærker en berørthed, at *her* er noget, der virkelig har betydning. Så bliver vi stille – verden eller det andet menneske opleves da i et nyt lys. Det er, som om vi kommer til at se og forstå os selv på en ny og dybere måde.

Den form for tavshed er et signal om, at der erfares og læres på et andet plan end normalt. Nogle mennesker beskriver disse øjeblikke som „stjernestunder“, fordi der pludselig opstod et nærvær og en koncentration i rummet eller samtalen, der senere førte til en grundlæggende ændring af den horisont, som de tænkte og levede inden for. Efter det øjeblik blev de noget andet end det, de var. Som trådte de ud af et mindre rum og ind i et større rum af erfaringer og stemninger. Verden blev med ét anderledes levende og nærværende, ikke fordi man selv gjorde noget, men fordi man blev *bragt* til en undren og forståelse.

En sådan dybere forståelse fordrer en stilhed og langsommelighed af mennesket, og den kræver den form for tilbageholdenhed og lytten, som digteren Franz Kafka taler om i det indledende citat. Og en sådan stilhed og tilbageholdenhed er vi moderne mennesker ikke vant til. Vi reflekterer, konstruerer, problematiserer og producerer i stedet for, i håb om

derved bedre at kunne magte, kontrollere og bemestre vores liv og omgivelser for i sidste instans selv at kunne *skabe* mening og værdier i den og *gøre* verden og vores liv meningsfulde.

Hvad vi derimod sjældent giver os tid til og har sans for, er at tænke som en lytten til den meningsfuldhed, der bliver os *givet* i situationen og relationen og i vores hele tilværelse og det liv, vi er indlejret i. Det er, som vi skal se, denne meningsfuldhed og dette nærvær i relationen og situationen og vores eksistens i al almindelighed, som professionsudøvere må lære at kende, hvis de vil forstå den eksistentielle og dannelsesmæssige betydning af deres praktiske og tavse kundskaber. Eller som den franske fænomenolog Maurice Merleau-Ponty vil sige: Det handler om „at genfinde sit faktiske nærvær med sig selv“ (Merleau-Ponty, 1999). Først da vil vi kunne komme til en dybere forståelse af det, vi gør og er som professionsudøvere og som mennesker.

At erkende og at tænke er ikke det samme

Det vidste den jødiske og tysk-amerikanske filosof Hannah Arendt. „Tænkningens bolig er et ‘stilhedens sted’“, sagde hun i en tale i anledning af Martin Heideggers 80-års fødselsdag (Arendt, 2003). Dette sted, denne forundringens bolig, er dybest set forbundet med vores parathed til at forundres over det simple og selvfølgelig i vores tilværelse og dagligliv.

Når vi forundres, bliver vi som sagt tavse. Vi standser op, bliver opmærksomme og lytter intenst. Først når denne tavshed og lytten indfinder sig, kan vi blive nærværende over for det, vi dybest set anser for at være det værdifulde i vores liv. Først da bliver vi i stand til at give udtryk for de livsindtryk, som berører os og opleves som meningsfulde.

At forstå noget i denne dybere forstand handler om at forbinde sig med det, man vil forstå. Eller rettere: Det handler om at blive opmærksom på sit værensforhold til det fænomen eller den sag, man vil forstå. Det handler om, at verden så at sige bliver min igen – at jeg kommer på plads i det, som jeg allerede er i. Hvordan er jeg til stede *i* det sagte? Der er således forskel på at forstå, hvad man siger og gør, og at forstå sig selv *i* det sagte og gjorde! Dette var en *pointe*, som Kierkegaard havde øje for. I en dagbogsoptegnelse² skriver han følgende:

Hvor sandt og hvor socratisk det var, dette Socratiske: at forstaae, i Sandhed at forstaae, er at være. For os almindeligere Mennesker skiller det sig ad og det bliver et dobbelt: Eet er at forstaae, et Andet er at være. Socrates ligger saa høit oppe, at han hæver denne Forskjel ...

Uddannelses- og vejledningssystemet generelt er først og fremmest optaget af at give elever, vejledte eller studerende mulighed for afklarings- og læringsrum, hvor de lærer at forstå, hvad de siger og gør. Oftest lever vi også som professionsudøvere i en modus af *downloading* og vanemæssige reaktioner og refleksioner. Vi siger og tænker blot, hvad vi har læst eller hørt andre skrive eller sige, eller vi gør, som vi vanemæssigt og kulturelt set plejer at gøre, så længe „det virker“. I et godt uddannelsesforløb trænes vi til kritisk at reflektere over og blive mere bevidste om de begreber, ideer, værdier og antagelser, som vi tager for givet i det sagte og gjorte. Den faglighed, som vi tilegner os, får skabt en tilstrækkelig distance til vores *privat-personlige* følelser, tanker og meninger og løfter os op til en højere forståelse for, hvad det er, vi fagdidaktisk, kommunikationsteoretisk, psykologisk, sociologisk, biologisk, filosofisk, ideologisk etc. set siger og gør. Denne faglighed kan – i bedste fald – gøre os åbne og forstående over for den sag, vi er sammen om at undersøge. „Det fæles tredje“, som undervisere ynder at kalde det.

Men som bl.a. den danske filosof Hans Fink har gjort opmærksom på, kan vores faglighed også gå hen og blive en forhindring for, at vi får en dybere forståelse for sagen selv. Vi bliver i så fald mere optaget af at drive god faglighed og fremstå som „professionelle“ end i at forstå det, som vi er sammen om at blive klogere på. Som han udtrykker det:

... fagfolk skal minde hinanden om, at det er sagen, de skal studere, ikke bare faget. Det kan de ganske vist kun gøre i en eller anden faglig formidling. Der er ikke nogen fænomenologisk eller anden vej til sagen selv. Vi kender kun sagen som det, der på én gang er åbent for og yder modstand mod vor begribelse, og som det, alle de mangfoldige, skiftende og til dels konkurrerende faglige og dagligdags beskrivelser er fælles om at rette sig mod og blive prøvet på, og som de alle indfangetræk ved, men som de aldrig udtømmer. (...) Dialog med enkeltvidenskaberne og den øvrige kultur er med til at holde spørgsmålet

2 Søren Kierkegaard, dagbogsnotat, bind XI 1 A 430.

om sandheden åbent og bidrage til, at videnskaberne ikke bliver fanget af deres egne abstraktioner (Fink, 1999, s. 220).

Hvad sagen selv er, hvad f.eks. kærlighed eller værdighed er, er således ikke fænomener, vi kan få endelig vished om og forståelse af gennem vores forsøg på at begribe dem. Vores begreber og kategorier og systematisk tilegnede kundskaber synes således bestandig at komme til kort. Spørgsmålet bliver så, hvordan vi bedst holder „spørgsmålet om sandheden åbent“.

Kierkegaard såvel som Gadamer og Arendt henviser til Sokrates og den sokratiske *maieutik* (dvs. jordemoderkunst) og samtale som stedet, hvor denne hermeneutiske „sandhedserfaring“ (Gadamer, 2004) holdes i live. Det er, når der tales og tænkes fra en grundlæggende undren, at man kan overskride både den *person-private* og den *fag-faglige* tilgang og komme i en dialog og resonans med „sagen selv“. Den gode samtale er ikke en samtale, der „føres“ af samtalepartnerne. Den gode samtale er, når samtalen i sig selv tager føringen og *samtalepartnerne* føres ind i en samtale, hvor ingen på forhånd ved, hvad der vil „komme ud af“ den. Som Gadamer udtrykker det:

At komme til forståelse, eller ikke at gøre det, er som en hændelse, der er overgået os. (...) Alt dette viser, at samtalen har sin egen ånd, og at sproget, der føres i den, bærer sin egen sandhed i sig, dvs. „afdækker“ og lader noget træde frem, som fra nu af er (Gadamer, 2004, s. 363).

I den undrende og hermeneutiske samtale får sagen ifølge Gadamer i højere grad lov til at komme til udtryk end i den empiriske videnskab og diskurs, hvor målet ikke er at forstå, men at *forklare* det fænomen, der er til undersøgelse. I den gode sokratiske samtale og spørgen placeres sagen i det åbne, i en grundlæggende sokratiske uvidenhed (*docta ignorantia*). Det, der spørges til, må, som Gadamer siger, holdes svævende. Den sokratiske dialektik skaber forudsætningen for det gode spørgsmål. En mening, som de gamle grækere kaldte for *doxa*, undertrykker derimod spørgsmålet. Meninger har det med at udbrede sig, så vi filter ind i sikre synspunkter, positioneringer og holdninger, der bevirker, at vi overser det indlysende, elementære og gådefulde midt i vores daglige tænkning og handlinger. Undren og en dybere forståelse har indfaldets natur. Indfaldet indfinder sig, hvis vi har retning mod et åbent område, hvorfra

indfaldet kan komme. Et spørgsmål *falder* os ind og støder os frem mod det åbne. Gadamer uddyber:

At føre en samtale er ensbetydende med at underlægge sig sagens føring, den sag, som samtalepartnerne er rettet mod. (...) At spørge betyder at lægge noget åbent og placere det i det åbne. Imod de faste meninger gør det at spørge sagen og dens muligheder svævende (ibid., s. 348-349).

Vi skal således grundlæggende *være* i undren over og samtale om det pågældende fænomen for at kunne gøre os håb om at opnå en dybere forståelse af fænomenet.

En ting er at forstå, hvad man siger, noget andet er at forstå sig selv i det sagte. Når Kierkegaard henviser til Sokrates og taler om, at det virkeligt at forstå er at være, må det betyde, at vi skal være *i* fænomenet, før vi begynder at reflektere *over* det. Vi skal så at sige være *grebet* af fænomenet, før vi forsøger at *begribe* det. Dette er en væsentlig fænomenologisk-hermeneutisk pointe, som peger på værandsdimensionens betydning for den dybere forståelse af sagen selv. At forstå sig selv i det sagte og gjorte er at være i et selvforhold til den væren-i-verden og det sagsforhold, som man altid allerede er i, før man tænker over det. Det kræver en eksistentiel opmærksomhed og refleksion, som Kierkegaard mente, at Sokrates havde øje og sans for i sin samtalekunst. En sådan eksistentiel „tænkning“ er hverken knyttet til blot det *privat-personlige* eller til det *fag-faglige*. Sagen træder først frem i professionsudøverens møde med og refleksion over det verdens- og sagsforhold, som professionsudøveren eller den studerende altid allerede er i. Hvad vi må tænke og handle fra, er således en *eksistentiel-faglig* forholden sig, der bringer os i et tættere forhold til, hvorledes vi er til stede i vores rettedhed, hvordan vi *er* til stede i verdens- og sagsforholdet. En sådan forholden sig overskrider både det subjektivt-personlige og det objektivt-faglige.

At tænke er ikke det samme som at erkende. Ligesom meninger ikke er det samme som meningsfuldhed. At tænke er en særlig form for dvælen ved tingene, hvor vi forsøger at gøre os modtagelige for det, som sagen, livsindtrykket eller det andet menneske vil sige os. Det kræver en nænsomhed og ydmyghed af os og en langsommelighed i tanken. For at tænke er at få øje på noget, vi i grunden er dybt fortrolige med og lever på og af, men som vi ikke er opmærksomme på i vores hverdag og travle liv.

Det, vi forsøger at give mæle i tænkningen, er således noget elemen-

tært og grundlæggende, der på forunderlig vis skaber en baggrund og klangbund for vores almindelige aktive og meningsstræbende liv og såkaldte faglighed og professionalitet. Denne form for eksistentiel tænkning peger på eller gør os modtagelige og lyttende over for den erfaring af meningsfuldhed og sammenhæng i tilværelsen, som vi i visse stunder kan opleve eller pludselig miste, når livet åbenbarer sig i sin absolutte form.

Det kan f.eks. ske, når et menneske fødes eller dør, når vi bliver forelskede eller mister kærligheden, eller det kan ske under en koncert eller på en vandretur i bjergene, når vi pludselig oplever en overvældende skønhed og storhed, eller når vi mister forbindelsen til det elementære og mærker angsten. Det kan kort sagt ske i grænsesituationerne, når mennesket møder et eller andet, der har karakter af noget absolut, som rækker hinsides det, mennesket kan beherske og kontrollere, konstruere og magte. Eller det kan ske i roligere stunder, i tænkning og kontemplation, eller gennem leg og engagement, når vi bringes i et forsonende eller deltagende møde med og opnår forståelse for de livsfænomener i hverdagen, der tavst holder vores livsmod og livsglæde oppe.

Når vi forholder os *erkendende* til verden, tænker vi ikke. Den tyske filosof Martin Heidegger skriver: „Tænkning fører ikke til nogen viden som i videnskaberne“ og „I videnskaberne tænkes ikke, men her erkendes“ (Heidegger, 1968).

Erkendelse har med det villende jeg at gøre og knytter sig til en problemorienteret og kognitiv tilgang til verden. I erkendelsesprocessen stræber vi efter at opnå sikker viden og skabe ny orden gennem en rationel, systematisk og analyserende fremgangsmåde. I den forstand er det erkendende menneske, *epistemologen*, hele tiden rettet mod, hvad det er, vi kan vide med sikkerhed, og mod at løse et velafgrænset og identificeret problem ud fra en pragmatisk og kognitiv tilgang. Mening bliver gennem den erkendende bevidsthed til noget, vi *selv* konstruerer og forhandler os frem til i vores forsøg på at orientere os og magte de givne, ofte faglige og professionelle situationer.³

Vi kan ikke ville *tænkning*. Vi kan ikke ville en undren, en forståelse eller en meningsfuldhed. At undres, at forstå og at opleve meningsfuldhed er som tidligere nævnt noget, der *sker* med os, noget, der indtræffer

³ Denne epistemologiske tilgang er kendetegnende for de systemiske (Luhmann) og konstruktivistiske (Gergen) tankegange og undervisningsformer. Se f.eks. Rasmussen (2004).

som en begivenhed. Det, vi kan ville, er højst at gøre os åbne og give plads (tid, stilhed, ro, nærvær) for forundringen, indfaldet og forståelsen. I den forstand er tænkning en evne til at lytte efter det endnu ikke sagte, det ikke-intentionelle og det ikke-tematiserede, som danner den tavse baggrund for vores villen og erkendelse. Som når vi falder i staver og egentlig ikke ser på det, øjnene er rettet mod, men indad eller udad mod den helhed og det liv, som vi er indlejret i.

Det tænkende menneske, *ontologen*, er således optaget af en langt mere søgende, dvælende og undrende tankebevægelse, der kan gøre hende mere sensitiv over for det, der ligger uden for det problem- og vidensorienterede menneskes opmærksomhedsfelt.⁴

Som man sikkert har lagt mærke til, har jeg undgået at tale direkte om „det eksistentielle“ og „det ontologiske“. Jeg har således ikke valgt at lægge ud med nogle klare definitioner på, hvad den eksistentielle og ontologiske dimension er. Jeg har i stedet indledningsvist og indirekte markeret, på hvilke områder og i hvilke situationer disse „ord“ benævner nogle erfaringer, vi kalder det eksistentielle og det ontologiske.

Der er en god grund til, at jeg ikke er gået ind i en egentlig definitionsbestemmelse, når det gælder begreber som *eksistens* og *væren*. For det eksistentielle og det ontologiske kan vi netop ikke gå til, som var det et „objekt“, vi kan iagttage og beskrive ud fra et 3. perspektiv. Det knytter sig til det, som jeg kalder *eksistensens paradoks*. Det kan udtrykkes sådan: Det, som du er her og nu, kan du ikke beskrive eller kommunikere direkte. For i det øjeblik du iagttager dig selv og forsøger at artikulere denne oplevelse, vil du automatisk komme på afstand af dig selv og derfor ikke kunne kommunikere direkte, hvad det vil sige at være.

Derfor kan man kun få en fornemmelse af, hvad det vil sige *at være* og *at eksistere* gennem participation eller deltagelse i væren, gennem engagementet i livet og gennem mødet og samværet med den Anden eller det Andet. At filosofere ud fra en eksistensfilosofisk synsvinkel er at træde ned eller ind i denne levede erfaring og omforme denne erfaring til tanke.

Det fortælles,⁵ at hvis man spurgte eksistensfilosoffen Gabriel Mar-

4 Denne ontologiske tilgang er kendetegnende for de eksistensfilosofiske og livsfilosofiske tankegange (den sene Heidegger, Gadamer, Arendt, Marcel, Løgstrup) og undervisningsformer (se f.eks. Bollnow (1969) og Hansen (1998, 2003, 2007)). Den adskiller sig i radikal forstand fra den eksistentialistiske tradition, som bl.a. Jean-Paul Sartre repræsenterer.

5 Se Knox, 2003, s. 10.

cel, hvordan „væren“ skal defineres, ville man ikke få noget svar. Hvis man til gengæld spurgte ham, hvordan „væren“ skal beskrives, ville man gøre et lille fremskridt. Men spurgte man ham, hvordan „væren“ skal erfares, ville Marcel blive veltalende. Filosofi var for Marcel „erfaring omformet til tanke“ (Marcel, 1950, s. 39). Det modsatte af væren er abstraktion, fordi eksistensen kun kan være og tænkes konkret. Derfor kan vi i grunden kun hentyde til og pege på væren gennem den indirekte tilgang, gennem litteraturens, kunstens og religionens og mytternes tyding af „værens cifre“ (Jaspers, 1965) eller gennem filosofiens undrende tankebevægelser, hvor vi stødes ud i det åbne.

Jeg deler disse eksistensfilosoffers udgangspunkt, når de skelner mellem det *at være* og det *at eksistere*. I væren er vi selvforglemmende til stede i det, Marcel beskriver og erfarer som „fylde“, og som Jaspers kalder „det omgribende“. At eksistere vil sige at være i et selvforhold til væren. At eksistere vil sige at være i en bevægelse frem mod væren og som menneske at bringe sig selv og sit hele liv i et forhold til denne væren. Marcel taler om, at vi som eksisterende lever i et „eksil“ og i en „ontologisk mangel“, og derfor gælder det for Marcel om, at vi som mennesker hører denne „ontologiske fordring“. Jaspers taler om „filosofisk livsførelse“ som en vej til at blive en eksisterende. For vi kan også være i en uautentisk eller ikke-eksisterende tilstand, i vores foretagsomme hverdagsliv og formålsrationelle hverdagsbevidsthed, hvor vi ikke hører denne fordring eller længsel. Vi har i så fald nok i vores personlige og behovsstyrede liv.

Der kan således skelnes mellem *det ontologiske*, *det eksistentielle* og *det personlige*. Det eksistentielle er grænsepositionen eller mødepunktet mellem det evige og det timelige, det metafysiske og det kontingente, i menneskets tilværelse. Det er, som vi senere skal se med Arendt, her, at „det filosofiske selv“ knytter sig, og her, at Kierkegaards „humorist“ hører hjemme. Det empiriske og „psykologiske ego“ knytter sig derimod til „det værende“ og kontingensens vilkår. Det filosofiske selv har – i modsætning til det psykologiske – sans og blik for „det evige i det timelige“. Eller som en anden Marcel-kender, Gallagher, meget smukt og præcist skriver: „Væren er min eksistentielle situations evige dimension“ (Gallagher, 1962, s. 62).

Dannelse er ikke det samme som kompetence

At kunne komme ud i denne filosofiske og værenorienterede svæven og stilhed, som henholdsvis Gadamer og Arendt taler om, uden at ende i det rene „nærværssværmeri“, kræver ikke kompetence, men *dannelse*. Kompetencebegrebet er tæt knyttet til den erkendende, vidende og bemestrende omgang med verden, som vi bl.a. finder det beskrevet inden for (social)psykologien, (arbejds)sociologien og læringsteorien (Jensen, 2002; Illeris, 1999). At være kompetent er kort fortalt at kunne kontrollere og bemestre en situation og et fag.

Dannelse er derimod et begreb, der bedst lader sig forstå ud fra en filosofisk og æstetisk forståelsesramme. Det er i den æstetiske og filosofiske erfarings- og undringsproces, at vi bringes til at forstå, at tilværelsen og eksistentielle livsfænomener som f.eks. kærlighed, tillid, håb, håbløshed, livsglæde, angst, tro etc. er langt større og mere forunderlige fænomener, end den menneskelige tanke og videnskab (f.eks. psykologien) nogensinde vil kunne begribe på en systematisk og akkumulativ måde. Kærlighed, tillid og andre spontane livsytringer er således ikke noget, vi kan kontrollere, beherske og forklare. Det kan vi kun i et vist omfang, og kun som disse fænomener *viser* sig og *gestalter* sig *inden* for vores sprog- og kulturskabte virkelighed.

Pointen for eksistens- og livsfilosoffen er, at disse „urfænomener“ har en dybere ontologisk grund, som vi ikke endeligt kan kortlægge og begribe via kulturen og sproget. Vil man i berøring og dialog med dem, må der en besindelse til, hvor man forsøger at åbne sig for det, som den epistemologiske og metodiske tilgang *ikke* kan indfange, og som det skrevne eller talte ord ikke direkte kan sige, men som dog bestandig trænger sig på som et livsindtryk, der søger et udtryk. For det er – set fra en eksistens- og livsfilosofisk synsvinkel – fra denne „usigelighedskilde“, fra disse livsfænomener eller „livet selv“, at meningsfuldhed stammer. Det er denne meningsfuldhed, som vi ifølge deres opfattelse kan bringes i kontakt med, når vi tænker i sokratiske forstand eller har en æstetisk oplevelse. Vi kan – lyder tesen – via en sådan tilgang opnå en dannelse og „takt“ eller filosofisk musikalitet, der gør det muligt at balancere mellem på den ene side rene fagfilosofiske og diskursive begrebsanalyser som den ene yderpol og sværmerisk føleri af stemtheder, nærvær og „uudsigeligheder“ som den anden.

Jeg skal i denne bog give en mere omfattende beskrivelse af, hvorfor jeg anser det for meningsfuldt i en pædagogisk og vejledningsmæssig

sammenhæng at skelne mellem på den ene side *erkendelse, viden, kompetence* og på den anden side *tænkning, visdom og dannelse*, og på hvilke måder man pædagogisk set kan gennemføre en undervisning og vejledning, der orienterer sig efter de sidste tre begreber.

Men lad mig allerede her komme med to vigtige forbehold i forhold til dette:

For det første: Dette er ikke en „how to do it“-bog. Som jeg allerede afslørede i forordet, er et foretagende, der går ud på i ord og begreber og skemaer at forsøge at indkredse, hvad „det eksistentielle“ er, et problematisk foretagende. Man må være på vagt over for et sådant projekt, og når det eksistentielle så oven i købet bevidst knyttes til en *pædagogisk* tænkning, bør de røde advarselsslamper for alvor begynde at lyse. Faren for at falde i instrumentaliseringens, terapeutiseringens, ideologiseringens eller pædagogiseringens faldgruber er overhængende, når man vil knytte det eksistentielle til det pædagogiske felt.

Men „blot“ at tale fagfilosofisk *om* eksistens og eksistentiel tænkning og undren kan være en lige så stor faldgrube, som især de professionelle fagfilosoffer – de være sig nok så orienteret mod det eksistensfilosofiske – er tilbøjelige til at dumpe i. Som Hannah Arendt, Gabriel Marcel og Pierre Hadot har påpeget, har et utal af fagfilosoffer skrevet det ene lærde værk efter det andet om, hvad etik, det gode liv og eksistentiel tænkning er – uden at de har tænkt *fra* og *ud af* en egen levet erfaring og grebthed. Deres faglighed har i så fald stået i vejen for en egentlig dialog med det fænomen eller den sag, de vil forstå. Uden ægte undren, hvor filosofiens egen eksistens så at sige er på spil eller sat i bevægelse, kan der ikke være tale om sand filosofi. Eller som filosofen Cornelius Verhoeven skriver i sin bog om undringens filosofi:

Filosofi er ikke viden; som en form for begær (kærlighed) er det mere en lidenskab, en tilstand, end en faktisk viden. Platon giver denne lidenskab et navn: undren (Verhoeven, 1972, s. 10).

Og omvendt: Hvor mange eksistenspsykologer har ikke opfordret til, at der tænkes *fra* en grebthed og berørthed – fra det personlig-eksistentielle – uden at være i stand til at knytte an til den sag, vi er *sammen* om at undre os over, og uden i synderlig grad at knytte an til menneskeheden „store fortællinger“ om det Sande, det Gode og det Skønne og den universalitet og evighedsdimension, som Gadamer, Arendt og Kierkegaard sigter imod? Her har filosofiens tanker og ideer og tilgange noget at til-